

А. М. Єрмоленко

Критика і самокритика

КРИТИКА І САМОКРИТИКА К. (від грец. *κρίτικη* – здатність розрізняти) – розгляд, аналіз та оцінка явищ для популяризації передового, кращого і виправлення недоліків; засіб перевірки судження на предмет його виправданості стосовно домагання значущості; судження щодо предмета або дії відповідно до певного масштабу, що утворює фундаментальну функцію розуму і, оскільки вона пов'язана з мисленням, є суттєвою ознакою судження, що претендує на значущість. К. містить також етико-політ. та юрид. конотації: судити, вирішувати. У Сократа К. пов'язана з маевтикою як можливістю спрямовування мислення на вирізнення істинного від хибного в діалозі, а також з еленктикою як доведення суперечності поглядів співрозмовників. У новоєвроп. добу (17 ст.) слово «К.» вперше використали у Франції, зокрема у теорії літ.-ри. У Німеччині «літ. критика» означала не тільки рецензування худож. творів, а й літ.-теор. дискурс (Й.-К. Готшед).

Вихід. пунктом концепту дискурсів. літ. критики у Г.-Е. Лессінґа було особистісне тлумачення тексту читачем. Цей концепт, розвинений та уточнений, актуальний і сьогодні. У філософії поняття «К.» широко застосовують у Великій Британії. Е. Шефтсбері та Д. Г'юм вважали джерелом К. природу. Важливого теор.-пізнав. значення К. набувала у філософії нім. трансцендентал. ідеалізму, зокрема в І. Канта, який уперше вжив поняття «К.» 1763. Особливого значення К. набула в І. Канта у т. зв. крит. період, де вона постала не тільки як ставлення чогось під сумнів, а як аналіз і перевірка, тобто як метод наук. пізнання («*Kritik der reinen Vernunft*» – «Критика чистого розуму», 1781; «*Kritik der praktischen Vernunft*» – «Критика практичного розуму», 1788; «*Kritik der Urteilskraft*» – «Критика здатності судження», 1790; усі – Рига). У нім. трансценденталізмі крит. філософію розглядали також як «метакритику» (Й.-Г. Гаман), «вчення про науку» (Й. Фіхте). У К. Маркса К. стала не тільки методом наук. пізнання, зокрема як К. теорій політ. економії, бурж. ідеології, а й набула соц.-онтол. виміру як К. капіталіст. сусп. відносин («*Ein Beitrag zur Kritik der politischen Ökonomie*» – «До критики політичної економії», Берлін, 1859; «*Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*» – «Капітал. Критика політичної економії», Гамбург, 1867). К. і С. – один з осн. ленін. принципів і методів у діяльності КПРС; вважався рушій. силою сусп. розвитку та подолання застарілих методів упр. суспільством.

У зх. філософії 20 ст. К. постала у трьох проявах: крит. теорія суспільства, крит. раціоналізм і філос. К., інспірована герменевт.-прагмат.-лінгвіст.-семіотич. поворотом як К. мови і мовлення. Представники крит. теорії, переосмисливши Марксову, розглядали її не тільки як філософію історії або екон. теорію, а насамперед як К. ідеології і практики бурж.-капіталіст. суспільства, доводячи її до метатеорії К. культури зх. індустр. суспільства. Крит. раціоналізм, виходячи з методології наук. дослідж., фальсифікації як критерію меж емпірич. тверджень, постулював принцип крит. перевірки раціональності і в сфері науки, і в сфері соц. життя. Сучасна філос. К. переосмислює Кантову К. розуму як К. мови і мовлення, що проявляється в аналіт. філософії, комунікатив. теорії, постструктуралізмі тощо. Зокрема М. Фуко розглянув К. як «систему оцінювання як таку»; у комунікатив. теорії (К.-О. Апель, Д. Бюлер, Ю. Габермас, В. Кульман та ін.) К. витлумачують не як монолог. здатність розуму, а як дискурсивну здатність комунікації, що методами і процедурами аргументатив. дискурсу виявляє перформативну суперечність практич. висловлювань, чим і доводить їхню дискурсивну некогерентність.

У цьому плані К. є чинником метатеорії і метапрактики, тобто крит. теорією мовлення повсякден. комунікацій, що виявляє їхні патології (хибні комунікації). Значення К. як перевірки і спростування набуває й соц.-практ. змісту, що позначається дієсловом «критикувати» в сенсі виявлення недоліків та їх засудження. Важливими тут є також поняття «С.» як чинника самосвідомості, крит. ставлення до влас. думок, позиції і дій. У країнах т. зв. реал. соціалізму це також крит. позиція щодо помилок і недоліків як засіб політ. і сусп. розвитку (К. Дуден). Причому С. постає тут не тільки як здатність рефлексії автоном. суб'єкта та інтеріоризації трансцендентал. (ідеал.) комунікації, а й як ідеол. функція інтегрованого в сусп. відносини та парт. структури суб'єкта, що проявляється у вигляді самоцензури. Вирізняється конструктивна К., покликана допомогти критикованому зрозуміти недоліки своєї поведінки і в ідеалі показати шлях до покращення, і деструктивна К., яка спирається не на об'єктивні критерії, а на суб'єктивні, а тому є безпредметною і спрямованою на особистість того, кого критикують.

Поряд із літ. і філос. К. існують театр., муз., наук., громад. К., К. мистецтва, архітектури, кінокритика тощо.

Рекомендована література

1. Маркс К. Капітал. Т. 1 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори / Пер. з нім. Т. 23. К., 1963;
2. D. Böhler. Metakritik der Marxen Kritik der Ideologiekritik. Prolegomenon zu einer reflektierten Ideologiekritik und Theorie-Praxis-Vermittung. Frankfurt am Main, 1971. Bd. 1; 3. 1972. Bd. 2;
4. Th. W. Adorno. Kulturkritik und Gesellschaft // Prismen. Frankfurt am Main, 1976;

5. H. Holzhey. Kritik. II. Der Begriff der K. von Kant bis zur Gegenwart // Historisches. Wörterbuch der Philosophie. 1976. Vol. 4;
6. M. Foucault. Was ist Kritik? Berlin, 1982;
7. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / Пер. з нім. К., 2006;
8. A. B. Hertkorn. Kritik und System. Vergleichende Untersuchungen zu Programm und Durchführung von Kants Konzeption der Philosophie als Wissenschaft. Phronesis. München, 2009.

Бібліографічний опис:

Критика і самокритика / А. М. Єрмоленко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-1622>. – Останнє поновлення : 2023.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).